

WETTSTEIN DOMONKOS

IDENTITÁSKERESÉS A BALATON-PARTI NYARALÓTELEPEK ÉPÍTÉSZETÉBEN A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT – REFLEXIÓK A KORABELI SZAKSAJTÓBAN

A Balaton régió építészetében a huszadik század folyamán eltérő perspektívák alakultak ki a regionális karakter definiálására. A tópart tervezéstörténetében kezdettől fogva problémát jelentett az egyre inkább urbanizálódó régió építészeti jellegének meghatározása és a rekreációt szolgáló táji környezet értelmezése. Az egyes korszakokban különböző tájértelmezések fogalmazódtak meg, amelyek a modernitás, a népi és nemzeti építészetről alkotott koncepciók, a helyi tájegységi hagyományok és a rekreáció értelmezései közt próbáltak meg kapcsolatot keresni. A tanulmány a két világháború közti időszakot vizsgálja a korabeli szaksajtóban megjelent publikációk és szakmai reflexiók feldolgozása alapján. Az archív források kritikai vizsgálatával lehetőség nyílik a korabeli építészeti eszmétörténeti tér rekonstrukciójára és a különböző szakmatörténeti pozíciók elemzésére. A tanulmány arra keresi a választ, hogyan jelent meg a Balaton építésze a korabeli szakmai perspektívákban? Hogyan viszonyultak a tájegység hagyományához az üdülőhelyek építkezései esetében? Az eltérő pozíciókból megfogalmazódó tájértelmezések a régió összetett közösségi hátterét rajzolják ki és rámutatnak a korszak plurális építészeti eszmétörténeti terének hatásmechanizmusaira.

Kulcsszók: *regionalitás, üdülőterület, népi építészet, modern építészet, Balaton*

1. Bevezetés

A harmincas évek elején a Balaton-parti építkezések helyzete egyre inkább előtérbe került az építészeti szaksajtóban. A tópart üdülőterületei kezdtek egyre sűrűbben beépülni, miközben nem volt megfelelő szabályozás és építési felügyelet. A telepeket sok esetben rendezetlen módon parcellázták, a tulajdonosok csak a telkek értékesítéséből származó bevétel maximalizációját tartották szem előtt. A rendezetlen telekstruktúra és zavaros beépítés mellett a felépülő nyaralók építészeti minősége is problémás volt. A korabeli nyaralóépületek többségét ugyanis ebben az időszakban még nem képzett építészek, hanem építőmesterek, kőművesek tervezték és kivitelezték. A nyaralás igényeihez és modern életformájához igazodó nyaralók megtervezéséhez ugyanakkor még nem álltak rendelkezésre megfelelő minták (Nemes, 1934). A századfordulón felépült nagypolgári villák kialakítása rendkívül gazdaságtalan volt és csak a tehetősebb rétegek engedhették meg maguknak. Trianon után azonban egy új társadalmi réteg, a középosztály fiatal értelmiségiekből, tisztviselőkből álló rétege kezdett el építkezni (Fabiny, 1935). A gazdasági válságokkal nehezített időszakban már nem engedhették meg maguknak a reprezentatívabb villaépületeket és egyszerűbb kialakítású nyaralókat építettek egyre

növekvő számban (Möller 1944). Az új funkcionális műfaj ugyanakkor nem rendelkezett kiforrott formával, ráadásul a két világháború közti időszak mind a hazai, mind a nemzetközi időszakban a stíluspluralizmus időszaka volt (Nemes, 1935). Ebben az időszakban egyidejű jelenségeként mutatkoztak a történeti stílusokat interpretáló, historizáló tendenciák, a népi és nemzeti építészet koncepciói, valamint a kibontakozó modern építészeti mozgalom. Ez a sokszínűség a frissen formálódó Balaton-parti üdülőhelyek településképben is megmutatkozott. Egymás mellett épültek fel az eltérő stílusfelfogást tükröző épületek, amelyek rendezetlen összképet eredményeztek (Wettstein, 2017).

A problémák nemcsak a korabeli szaksajtóban jelentek meg, de az építészeti szervezetek is napirendre vették a megoldáskeresést (Wettstein, 2018). A Magyar Mérnök és Építész Egylet 1931-ben balatoni ankétot szervezett, ahol a kor kiemelkedő építészei mellett más szakterületek is képviseltették magukat. Az ankét programját egy korábbi kutatásomban már részletesen feldolgoztam (Wettstein, 2024), ezúttal csak a jelen tanulmány kérdésköréhez kapcsolódó előadásokat idézem meg. A Magyar Mérnök és Építész Egylet előadás sorozata indította el ugyanis a balatoni építészet regionális szinten egységes megoldáskeresését. A „Balaton-parti építészet” fogalma mint regionális szinten egységes jelenség és problémakör is ekkor fogalmazódik meg először. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy ez a meghatározás elsősorban egy funkcionális meghatározás, mivel a balatoni építészet alatt elsősorban az üdülőterületi építkezéseket értették. Az értelmezés nem terjedt ki az ösközségek és a háttértelepülések világára. A megoldáskeresés során elsősorban a nyaralóépületek formai, funkcionális és szerkezeti kihívásait kívánták megválaszolni. Az üdülés életformája pedig egy olyan általános keretet adott a balatoni építészetnek, amelyben az egyes települések közti különbségek kezdtek elmosódni.

Épp ezért egyre fontosabbá vált az üdülőhelyi építészet regionális szintű karakterének kérdése. Azonban ezúttal is fontos hangsúlyoznunk, hogy a regionális szintű karakter nem azonos tájegység egészének karakterével, mivel ez esetben kifejezetten csak a balatoni üdülőhelyek karakterét vizsgálták. Az üdülőhelyek társadalmilag és területileg is élesen elváltak a tájegység ösközségeitől, épp ezért kezdetben az építészeti inspirációk is a régió kívülről érkeztek, de ahogy látni fogjuk, a tájegység hagyományos építészeire iránt idővel egyre inkább megnőtt az érdeklődés. Az üdülőhelyi építészet karakteréről megjelent publikációkban kezdettől fogva eltérő álláspontok fogalmazódtak meg. Bár a nyaralóépületek funkcionális kialakításáról nem jelentek meg ellentmondást okozó vélemények, a különböző perspektívákban eltérő értelmezésekben jelent meg a nyaralóépületek formaképzése. A kérdés elsősorban a formálásról szólt, azaz milyen inspirációkat szükséges felhasználni a balatoni épületek kialakításánál ahhoz, hogy azok a tópart jellegéhez igazodjanak. Az alábbiakban ezeket a pozíciókat mutatjuk be részletesen.

2. A tájegység hagyományától elkülönülő üdülőterület Kotsis Iván koncepciójában

A tóparti üdülőterületek beépítése településszerkezeti és társadalmi szempontból is elkülönült a régió ösközségeitől. Különösen a déli parti területeken, ahol a háttértelepülésektől távol, a korábbi vízzel borított területeken, az úgynevezett apadási övön kezdték el parcellázni a telepeket (1. kép). Ez a történeti előzményeket nélkülöző, szabad beépítési mód a korszak különböző építészeti megközelítései számára egyaránt nyitott volt, miközben a tájegységi hagyományhoz és a modern üdülési életformához való viszonyulás kettős kihívást jelentett. A településképi rendezésben Kotsis Iván tevékenységét érdemes

kiemelni, aki kezdettől fogva a tópart ügyének aktív szereplőjeként lépett fel (Kotsis, 1945). Koncepciójában az üdülőterület autonóm karakterét helyezte előtérbe és mind a falusi vernakuláris építészettől, mind a nemzetközi dogmatikus modern építészettől távolságot tartott. Ez a kettős távolságtartás egy sajátos, regionális szintű építészeti karakter felé vezette, amelyet azonban csak a tóparti üdülőterületekre értelmezett és nem a tágabban vett tájegységi régióra.

1. kép: Balatonvilágos, nyaralótelep parcellázása, 1923. (Forrás: Fortepan / Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum / BAHART Archívum. Leltári jelzet: MMKM TEMGY 2019.1.1. 1130)

Már az 1931-es Balaton ankéton is felszólalt és előadást tartott a tópart építészeti karakteréről. Bár korábban a historizáló irányzatokhoz kötődött, a harmincas évek elején épp a balatoni feladatok regionális karakterével kísérletezve került egyre közelebb a modern építészet tárgyilagos, funkcionális jellegéhez (Kotsis, 1931). Ezzel egyidőben az európai regionális építészeti törekvések is hatottak rá, különösen a dél-német Stuttgarti Iskola. Paul Bonatz és Paul Schmitthenner a modern mozgalomtól távolságot tartva a tájegység adottságaiból vezette le a regionális karaktert. Kotsis maga is járt kint Stuttgartban és személyes kapcsolatot alakított ki a két német építésszel. Kotsis a modern építészet funkcionális szempontokra épülő „tárgyilagosságát” és a tájegységi adottságokhoz való alkalmazkodást tartotta szem előtt, amikor megfogalmazta az ideális balatoni nyaraló modelljét. Egyetemi tanárként ugyanis fontos volt számára, hogy olyan megoldást találjon, amely széles körben követhető, mert ezáltal lehet a rendezett településképet is kialakítani. „A balatoni nyaralók tervezése során alaprajzban ugyanazt a keresetlenséget kell keresztülvinni, amit a külsónél propagáltam. Általában túlkomplikált tervek készülnek ide, holott a nyaralók életmódja egyszerű keretekben folyik le” (Prakfalvi, 2010, p. 69).

Tervezési módszertanát a korábbi kutatásokban részletesebben is elemeztem (Wettstein, 2021). Jelen tanulmány szempontjából a tervezési modellje az alábbiak szerint

összegezhető. A kiindulást számára a klíma, az életforma és gazdaságos építésmód jelentette. Az építésmód esetében figyelembe vette a helyi adottságokat, a helyi anyagokat és a régióban tevékenykedő építőmesterek szaktudását. A formai kialakításhoz az erős szél miatt alacsonyhajlású tetőt javasolt, nagy ereszkiüléssel, amely az árnyékolásban is segít. Az egyszerű tömegformában praktikus elrendezésű helyiségkiosztást alakított ki. A déli oldalra a kerttel közvetlen kapcsolatban álló verandát tervezett. A tagozatoktól mentes homlokzatokat paszellszínnel javasolta lefesteni, az ablakokra pedig a szellőzést és az árnyékolást biztosító zsalugátért helyezett. Az egyszerű kialakítású épület a korabeli kőművesek számára is követhető mintát jelentett. Kotsis így írta le koncepcióját: „Egynéhány szót a nyaralók külsejéről. Az épület külseje fejezze ki híven azt a keresetlenséget, amely az abban lefolyó életet jellemzi. Készüljön mindennemű architektonikus tagozottságtól mentesen, minden teátrális póz nélkül, egyszerű, egészséges tömegekben, egységes tetőkkel, sima falakkal. [...] Semmi esetre se keljen a nyaraló a környezettel versenyre, hanem legyen annak szerves kiegészítése és harmónikus folytatása” (Kotsis, 1934, p. 106). Megoldásait mintatervek formájában széles körben publikálta, így ez a formálás széles körben elterjedt, különösen a déli parton.

2. kép: Kotsis Iván: nyaraló, Balatonszemes; Virágh Pál: nyaraló, Pálköve.
(Fotó: Wettstein Domonkos, 2022)

Kotsis számára fontos volt, hogy a népi építészetet és az üdülőhelyi építészetet élesen elkülönítse. „Eltekintve attól, hogy a városi ember nyaralója teljesen más igényeket elégít ki, mint a falusi paraszt állandó lakóháza, aminél fogva ez utóbbinak alapelrendezése tökéletesen alkalmatlan az előzőre, elvileg hibás, hogy pusztán romantikus elgondolástól indítatva operettköntösbe öltöztessük fel házainkat” (Prakfalvi, 2010, p. 66). Véleménye szerint a falvak hagyományos építészete nem alkalmas a modern nyaraló életforma igényeinek kialakítására, így a Balaton-parti építészetet egy önálló feladatnak és karakternek tekintette (2. kép). Ugyanakkor, ha az épületeinek karakterét megvizsgáljuk, az olasz építészet inspirációját fedezhetjük fel. Inspirációját ő maga sem tagadta le, pályája kezdetétől erősen hatottak rá az olasz irányzatok. Ugyanakkor nem önkényes prekonceptióként emelte át a tájegységtől látszólag idegen formaelemeket. A nyaralóterveiben elsősorban a könnyed, szezonális életformára és a sajátos balatoni klímára keresett megoldást. A kiinduló feltételekhez alkalmazkodva a konstruálás logikája adta számára az olasz építészethez hasonlatos megoldásokat. Ezzel együtt formaképzése egy autonóm üdülő-

területi karakternek tekinthető, amely egyszerű, praktikus, táji adottságokhoz és életformához egyaránt pragmatikusan igazodó megoldása révén széleskörben elterjedt. Kotsis egyetemi tanárként a későbbi generációk szemléletmódját is meghatározta, így amikor az ötvenes évek végén egy újabb generáció jelent meg a tópart építészetében, ők maguk is Kotsis nyaralótervezési elveire hivatkoztak a tópart építészetéről írt publikációikban.

3. Különböző tájegységek áthatásai a nemzeti szintű törekvésekben

Az üdülőterület pragmatikus értelmezése mellett a korszak nemzeti színezetű törekvései is éreztették hatásukat a Balaton-parti építkezéseken. A Trianon után felfutó Balaton-fejlesztés számára a tó mint a nemzeti identitás új szimbóluma jelent meg. Épp ezért az építkezésekhez az inspirációt egy nemzeti horizonton megfogalmazódó formakincsből kívánták meríteni. A húszas évek második felében Toroczkai Wigand Ede publikálta *Hogyan építsünk a Balaton-partján?* című kiadványát, amelyben elsősorban saját terveit propagálta (Toroczkai Wigand, 1921). Az épületek megformálásához azonban az inspirációt nem elsősorban a Balaton környezetéből, hanem a tágabban vett nemzeti tájból, különösen erdélyi mintázatokból merítette.

3. kép: Balatonalmádi, a Sósóhajok hídja és az Irredenta örökmécses, 1930.

(Forrás: Fortepan 19676 / Fortepan)

4. kép: Medgyaszay István: Szent Imre templom, Balatonalmádi
(Fotó: Wettstein Domonkos, 2023)

A tópart építészetéről elinduló szakmai diskurzusban elemző tónusban elsősorban Medgyaszay István fogalmazta meg publikációiban a Balaton-parti építkezések sajátos nemzeti jellegét. Szóhasználatában a népi nem feltétlen tájegység specifikusan jelenik meg, a népi és magyaros jelleg egymás szinonimájaként szerepel.

Amint mármost felmerül az a gondolat, hogy a népiművészettel nemesítsük meg a Balaton mai partvidékét, vele együtt jogosan felmerül az a kérdés is, hogy melyek azok a jellemvonások, amelyek az építkezésekbe magyaros jelleget varázsolnának. Ehelyütt nem szabad olyan általános díszítő elemekre gondolnunk, amelyek bármely népművészetben egyaránt megvannak. Ilyen a szívalak, a tulipán, vagy a köríves hatszög és egyebek. Nem ilyen külső, járulékos díszítésben, hanem sokkal mélyebben, a lényegbe vágó vonásokból adódik valamely alkotás művészi jellege. (Medgyaszay, 1931, p. 27)

Munkásságában egy ideális balatoni nyaralótelep vázlata is szerepel, ahol a nyaralóépületek karaktere nem a Balaton-felvidéki, hanem az erdélyi hegyvidéki építészet jellegzetességeit mutatja, meredek, magas tetőformával (Stiller et al., 2022).

A népművészet identitásteremtő szerepét a turizmuson túlmutatóan fogalmazta meg. Soraiban a Balaton-part mint a nemzeti identitás új fókusza jelenik meg.

A külföldi propagandafüzetek tele vannak ilyen helyi népies zamatú képekkel. Más nemzeteknél mindez csak az idegenforgalom emelésének egyik tényezője a jövő-

delmük fokozására. Nálunk a népművészet erkölcsi kincs és dicső örökség, mely arra kötelez bennünket, hogy a gondviselésnek ezt a hatalmas eszközét nemzeti küzdelmünkben híven felhasználjuk. A Balaton partján az építkezés népies jellege még sokkal fontosabb, mint a legtöbb külföldi nyaralóhelyen. (Medgyaszay, 1931, p. 28)

Medgyaszay formaképzésében ugyanakkor nem csak a Kárpát-medencéből származó motívumok jelentek meg. Ahogy azt az 1930-ban Balatonalmádiban felépült templomán is megfigyelhetjük, a magyarság keleti eredetéből fakadóan nagy érdeklődéssel fordult a rokonnak vélt ázsiai népek formakincséhez (3. és 4. kép). 1928-ban a Balatoni Társaság számára tartott előadást a Nemzeti Szalonban rendezett Balaton kiállításhoz kapcsolódóan. Az előadásról és a kiállításról készített korabeli tudósításában Komor János építész kiemeli Medgyaszay keleti népek formavilágáról vallott gondolatait. „Az ázsiai rokonság és a mongol eredet történelmi megvilágításával vezette be az előadó mondanivalóit és érdekes példákat sorolt fel a Balaton-vidéki népies motívumoknak az indiai díszítőelemekkel való meglepő hasonlóságáról” (Komor, 1928, p. 5). Majd a kiállításról is beszámolván így összegezte gondolatait: „A Balatonból nemzeti ügyet kell csinálni, mert mostani szomorú határaink között ez a tó egyik legnagyobb értékünk” (Komor, 1928, p. 5).

5. kép: Nyaraló Balatonszemesen (Fotó: Wettstein Domonkos, 2022)

A népi építészet inspirációja tehát nem feltétlen csak a tópart közvetlen környezetének vernakuláris örökségét jelentette. A Balaton Trianon után kiemelt szerepet kapott nemcsak a turisztikában, de a nemzeti identitás kialakításában is. Épp ezért számos épületen fedezhetjük fel más tájegységekről, különösen Erdélyből származó motívumokat, de

ahogy azt Medgyaszay templomán is megfigyelhetjük, a nemzeti koncepció jegyében akár más kontinensről származó motívumok is belekeveredtek az új épületek formakincsébe (5. kép). A keveredő tendenciák sajátos jellegét még a negyvenes évek elején is megfigyelhetjük a Balaton-part kapcsán megjelenő írásokban. Antal Dezső, aki szintén elkötelezett volt a Balaton-ügy kapcsán, a tópart építészetéről írt publicisztikájában így fogalmazott:

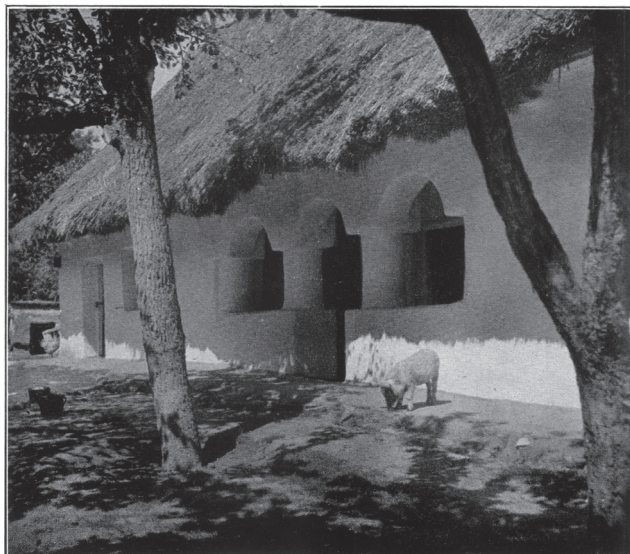
Amint a nyugatról kelet felé haladó német Alpok gyűrődései a Dunántúl, mind kisebb és laposabb hullámverésekkel szaladnak át a nagy magyar Alföld síkjába, ugyanúgy csendesülnek le kelet felé haladva a kultúráramlatok hullámverései is, amik Dunántúl az emberi alkotásokban a magyarság keleti adottságainak keveredése folytán érdekes, gazdag és igen változatos színárnyalatokat eredményeznek. (Antal, 1941, p. 172)

Ez a perspektíva már a nyugati tendenciák és a hazai adottságok találkozásaként írja le a régió formálódó építészetét. Bár Antal Dezső írásaiban az átfogó nagy perspektíva mellett a helyi adottságokra való figyelem is megjelenik, mégis érezhetően inkább a nemzeti építészet kérdése felől deduktív módon közelít a Balaton építészetéhez, mintsem azt a helyi adottságokból induktívan bontaná ki.

4. A tájegység népi építészeti hagyományának inspirációja

A harmincas évek közepén a tájegység építészeti hagyományának feltárására új törekvések jelentek meg. Míg korábban a népi építészeti formakincs inspirációját nem kizárólag a Balatont övező tájegységekből, hanem tágabb horizonton, a nemzeti építészet tájegységeket integráló koncepciójából merítették, egyre inkább nőtt az érdeklődés a tájegységek sajátos, egyedi karakterének feltárása iránt. A Balaton-felvidéken mindezt a turisztikai érdeklődés is felerősítette, nem véletlen, hogy a meginduló kutatások egyik első célterülete a Balaton környéke volt. Tóth Kálmán a Balatoni Intéző Bizottság támogatásával kezdte el a tájegység népi építészeti örökségét feltárni. Munkamódszere már a modern technológiát is alkalmazta. A falvakat személygépkocsival járta be, az épületeket fényképezőgéppel dokumentálta. Kutatási anyagát a Balatoni Intéző Bizottság publikálta 1936-ban *A Balaton vidék népének építészete* címmel (6. kép) (Tóth, 1936). Előszavát az a Padányi Gulyás Jenő írta, aki a nemzeti építészet diskurzusában is aktív volt és a Felsőörs melletti Csere-hegyen keleties mintázatokat is integrálva tervezte meg a Horthy Miklós kilátót. Később Tóth Kálmánnal közösen szervezte meg a Magyar Ház Barátai mozgalmat. Padányi Gulyás így ír a tájegységi építészet kutatásának szükségességéről:

Mert az ő (Kós Károly) nyomában nem akkor járunk, ha a Balaton partján s az Alföld lapályain székelő házakat, vagy azok paródiáit emeljük. Ez túlságosan olcsó megoldás, lelketlen másolás, félreismerése és megvetése volna a vidéknek. Ha őt követni akarjuk, ugyanazt kell tennünk, amit ő, de a magunk vidékein. Meg kell keresnünk, fel kell fedoznünk a dunántúli házat, a hevesmegyeit s a tiszamentit, balatonit és az alföldit egyenként. (Padányi Gulyás, 1935, p. 351)

Balatonőszöd

6. kép: Tóth Kálmán Balaton-környéki gyűjtése. (Forrás: Tóth, 1936)

A kutatás nyomán megnőtt az érdeklődés a Balaton-felvidék népi építésze iránt. A Balatoni Intéző Bizottság Tihanyban népművészeti házat épített, melynek terveit Tóth Kálmán és Nászay Miklós készítették el. Míg korábban a nyaralók építésére készített mintatervek elsősorban a Kotsis Iván elveit követő autonóm üdülőhelyi regionális irányzatot követték, kérdésként merült fel, lehet-e a Balaton-felvidék népi építészeti mintázatait is alkalmazni a nyaralók építészetében. Kotsis Iván, aki a Balatoni Intéző Bizottságban is meghatározó szerepet töltött be, bár nem tartotta alkalmasnak a népi építészet formakincsét az üdülőterületeken, de lehetőséget kívánt adni a kérdéskör megtárgyalására. Korábban, 1934-ben már megszervezett egy nyaraló mintaterv pályázatot, ezúttal azonban egy olyan kétfordulós pályázatot kívánt kiírni, ahol az első fordulóban írásban vitatják meg, a népi építészet és az üdülőhelyi karakter viszonyát. A pályázatot *Alkalmazhatók-e a dunántúli magyar népies építészet elemei a balatonmenti nyaralók korszerű megtervezésénél?* címmel 1936-ban írták ki. A pályázati felhívás megfogalmazása szerint:

Az elaborátum tartalmazzon szöveget, amelyben a kérdés minden oldalról megvilágíttatik és a pályázó intenciói részletesen megindokoltatnak, azután ennek kiegészítéséül kellő számú ábrát, amelyek részben a szöveggel összefüggő illusztrációkat nyújtanak, részben pedig a pályázó által készített vázlatterveket tüntetnek fel, amelyek a kérdéses szellemben tartott nyaralók megoldását mutatják. [...] Az elaborátum 21-szer 30 cm méretű írópapíron készüljön, legfeljebb 12 oldalnyi terjedelemben, melyben el kell, hogy férjen a sűrű sorban készült szöveg és az összes ábrák. A lapok csak egy oldalon tartalmazzanak írási, illetőleg ábrákat és nem füzendők össze, hanem egyes lapokban, mappába behelyezve, foglaltassanak. (Tér és Forma, 1936, p. 7)

A széles körben meghirdetett pályázatra azonban a szervezők számára csalódást keltő módon mindössze kilenc dolgozat érkezett, ezért a második, a mintatervek kidolgozására irányuló fordulót már nem rendezték meg. A díjazottak névsorában találjuk 200 pengős különdíjjal Tóth János és Lehoczky György nevét, továbbá 100 pengős különdíjban részesült B. Nászay Miklós, 100 pengős megvásárlásban pedig Kéry Gyula és Pázmándi István. A beérkezett pályamunkák közül a szombathelyi kötődésű építész, Tóth János dolgozata kapott nagyobb visszhangot, miután munkáját a Vasi Szemle 1937-ben leközölte (7. kép). A tájegység analízisét követően ugyanis az építésügyi eljárásrend módosítására is javaslatot tett. Véleménye szerint a „magyar építészett” koncepcióját a tervbírálatokban is érvényesíteni kell.

A közületek nagyobb építészeti létesítményeiket csupán tervpályázat alapján valósíthassák meg. A tervpályázat alapgondolata a magyar épület legyen alaprajzban, tömegben és részletképzésben. A pályatervek elbírálását is ez a szempont vezesse. Így el lehet érni azt, hogy a Balaton-környék szállodáiban, szanatóriumaiában, fürdőiben, közigazgatási épületeiben s ezt követően minden építészeti létesítményében magyarrá váljék. (Tóth, 1937, p. 47)

Tóth János tehát nemcsak építészeti irányzatban, hanem az ideológia hatósági érvényesítésében is gondolkozott.

7. ábra. Falmélyedéssel összefoglalt oszlopos tornác. (Mit Wandhohlung zusammengefasster Säulengang). Nagynarda 48. hsz. (Vas vm.)
Fot.: T. J.

7. kép: Tóth János elemzése a dunántúli népi építésze tről (Forrás: Tóth, 1937)

Tóth János dolgozata vitát váltott ki a korabeli szaksajtóban. Téziseire Bierbauer Virgil a modern építészet iránt elkötelezett Tér és Forma hasábjain reagált. Kommentárjában kettős érzéseinek adott hangot. Bár Bierbauer elismerte a szerző népi építészetet feldolgozó értékelését és eredményét, a hatósági kontroll ideologizálását veszélyesnek tartotta.

Annál csodálatosabb, hogy a B. I. B. intéző bizottságának pályakérdésére úgy válaszolt, ahogy azt a füzet utolsó oldalain olvashatjuk: rövid sorokban, amelyek mintegy adminisztratív tanácsokat adnak: tervpályázatok, járási, kerületi építésszek intézményesítése, parancsuralom, mely csak »a magyar tradíciók átérzéséből eredt, a magyar érzés mélysége és az építészeti emlékek átélése megtermékenyítette tervek felépítését engedi meg.« (Bierbauer, 1936, p. 321)

Elsősorban az adminisztráció ideologikussá válásától tartott. A javaslatok ugyanis azokhoz a korabeli törekvésekhez illeszkedtek, amelyek a népi építészeti formákat előírás-ként, a formák jelentése, tartalma és tektonikai szerepe nélkül kívánták átmásolni a korabeli építkezésekre.

Tóth János konklúziói a legmesszebbmenő félreértésekre adhatnak alkalmat azokban, akik nem állnak olyan közel az építészethez és a népi építéshez, mint Tóth János és még néhányan. E kívül állók – mint azok az építésszek, akik számára a gondolkodás kényelme életfeltétel – hagyományok, tradíciók művelése alatt ugyanis nem értenek mást, mint a lefotografált parasztházak egyes elemeinek átplántálását különben egészen mindennapos, sablonos mai házakra. Tóth János tudástól sugárzó írásából csakis ezt olvassák ki és majd reá, mint tekintélyre fognak hivatkozni ott, ahol ők parancsuralmat gyakorolnak a minisztériumtól a járási mérnök szobájáig! Ha hoznak egy tervet jóváhagyásra, arra majd reárajzolnak a „dunántúli magyar népies építészet elemei” közül néhányat. Ha pályázat elbírálásáról van szó: akkor pedig majd annak adják a palmát, aki tervén a legtöbb ilyen alkalmazta. (Bierbauer, 1936, p. 321)

A vita mindkét fél részéről érdemi kérdéseket hozott felszínre, ugyanakkor a későbbiekben érdemben már nem folytatódott. Ebben vélhetően az időközben kitörő háború is szerepet játszott. A balatoni turizmus 1937-ben érte el a csúcst, ezt követően a fejlődés megtorpant. A népi építészeti kutatások más tájegységek feltárásával folytatódtak a Tóth Kálmán vezette a Magyar Ház Barátai csoport munkásságával.

5. Az üdülőhelyek funkcionális fejlesztései és a modern építészet kibontakozása

A korszakban a modern építészet is egyre erősebben éreztette hatását. Kotsis Iván koncepciója kapcsán már bemutattuk az üdülés modern életformáját előtérbe helyező funkcionális szemlélet megjelenését, bár Kotsis esetében ez nem feltétlen jelentette a modern formálási elvek átvételét is. Hozzá hasonló szemlélettel közelített a modern építészethez egyetemi munkatársa, Kiss Tibor is, aki szintén több publikációban foglalkozott az üdülés építészetével. Mindkettejük publikációjában rendre előkerül a modern, illetve a magyar szinonimájaként használt „korszerű építészet” kifejezés is, miközben alkotómunkájukban is érezhetően közeledtek egy moderáltabb modern felfogáshoz. Kiss Tibor a balatoni hotelépítkezésekről írt publikációjában a modern építészet propagálását és a rekreációs célú épületek szemléletformáló jellegét helyezte előtérbe.

...a nagy látogatottságú szállók igaz propagálói lehetnek egyben a valódi korszerű építészetnek is. Nevelő hatása van ezeknek az épületeknek, tehát építsük őket kor-

szerűen, mert ne felejtsük el, az új korszerű művészet csak az tolja el magától, aki fél becsületesen ennek a problémának szemébe nézni és amit nincsen alkalma annak előnyeit, igazságát gyakorlatban átélni. Egyszerűek legyenek tehát a balatoni szállodák, józanok és őszinték. Szűnjenek meg a cirádás, mihaszna tornyos, hazug mansárdú-építkezések. Jöjjenek elő ezek az épületek a faluból, az országút porából, zajából a partra. (Kiss, 1931, p. 33)

A korabeli irányzatok közt kapcsolódások, áthatások is kialakultak. Kotsis Iván a tárgyilagos, pragmatikus építészet inspirációját egyszerre vélte felfedezni a népi építészet egyszerűségében és a modern építészet praktikus, funkcionális, gazdaságos szerkesztésében, miközben a két irányzat közt inkább önálló utat keresett. De erre példa Tóth Kálmán munkássága is, aki miközben a népi építészeti dokumentálására indított mozgalmat, saját alkotó tevékenységében már egyre inkább a modern építészet elveit alkalmazta. Számára ez nem jelentett ellentmondást, Kotsishoz hasonlóan ő is a racionális egyszerűségben látta a közös nevezőt.

A vályogból, de leginkább nyerskőből rakott emberi léptékű épületeken – megjelenésük formai értékén túlmenően – eredetiben tanulmányozhatjuk a népi építőknek a szerkezetek tisztaságában megnyilvánuló magas szakmai tudását és a díszítgetést-színezést kerülő épületformáló készségét. Ezek az épületek tökéletesen megvalósítják az építészeti szép örökérvényű alaptörvényét: az anyag, a szerkezet és forma csodálatos egységét. És ez az, ami a ma építészenek – aki P. Nervi épületein ezen építész alapelvnek a harmóniájában gyönyörködik – értékes tanúsítást adhat. (Tóth, 1974, p. 371)

Ebben a szellemben készült el Balaton-földváron az általa tervezett vitorlásklubház 1941-ben (8. kép).

8. kép: Tóth Kálmán vitorlásklubház Balatonföldváron (Fotó: Wettstein Domonkos, 2022)

A modern mozgalom hatása ugyanakkor a Balaton-parton egy-egy alkotásban tisztábban is megmutatkozott (Wettstein, 2020). A CIAM hazai csoportjához köthető alkotók közül elsősorban Molnár József vasvázas nyaralóterveit érdemes megemlíteni. A korszerű anyaghasználatot és funkcionális elrendezést szerkezeti innovációval ötvöző terv már a harmincas évek elején felvetette a részleges előregyártás és sorozatépítés lehetőségét. A Balaton-Lidón felépített mintaépületek azonban csak prototípusok maradtak. Preisich Gábor munkatársaival a harmincas évek közepén a balatonföldvári strand terveit készítette el (Preisich, 2009). A kikötő melletti fürdőhely kialakítása, ugrótornya a korszerű építészet kendőzetlen formáit mutatta meg. A strand sikere nyomán kapott irodája megbízást egy földvári villa terveire (Preisich et al., 1937). Az épület tiszta modern tónusa nem csak a tömegelrendezésben, de a korszerű részletképzésben és berendezésben is kifejezésre juthatott. A modern nyaralók funkcionális berendezési elveiről Kaesz Gyula írt ismeretterjesztő tanulmányt (Kaesz, 1944).

9. kép: Olgyay Aladár és Olgyay Viktor szállóépület, Balatonaliga
(Fotó: Wettstein Domonkos, 2020)

A modern szemlélet később a nagy üdülő és szálló építkezésekben nyert teret, bár ezek még elsősorban a társadalom felső és középrétegeinek kínáltak üdülési lehetőséget. A modern mozgalmat jellemző szociális szemlélet, a munkásüdültetés kérdése azonban a korszakban még nem tudott kibontakozni. Az új üdülőépítési műfajra példa Hidasi Lajos MABI számára készített lellei üdülőépülete, amelyről 1938-ban így írt Bierbauer Virgil a Tér és Formában:

A Hidasi Lajos tervezte lellei üdülőház egész építési kialakításában, elhelyezésében, mint belső kiképzésében egy kifogástalan, korszerű szállónak felel meg. A MABI igazgatósága nagyon helyesen, szakított azokkal az elvekkel, hogy az alkalmazottak üdültetésére akármilyen jó – ellenben átlátta, hogy az egyedül helyes és

célirányos, hogyha biztosítottjait emberi és úri módon kezeli –, mert hiszen ez úgyis az ő költségükön történik. Bizonyára lesznek olyan régimódi gondolkodásúak, akik úgy vélik, hogy mindez túlzás, fényűzés. Véleményüket nem tudom osztani, azt rég túlhaladottnak kell minősítenem. (Bierbauer, 1938, p. 209)

A háborús években indult el az aligai fürdőhely fejlesztés, mely az első igazán nagyléptékű, európai színvonalú modern üdülőhely lett volna. A terveket az Olgyay fivérek készítették el, az építkezés el is indult, a háború azonban elsodorta a beruházást (9. kép).

6. Konklúzió

A két háború közti időszakban aktív diskurzus folyt a Balaton-parti építkezések problémáiról, különös tekintettel a formaképzésről. Az üdülőterület sajátos identitásának építészeti értelmezésére különböző koncepciók fogalmazódtak meg. Miközben a formaképzésben a regionális, a nemzeti, a népi és a modern tendenciák hatása egyaránt megjelent, az eltérő perspektívákban közös nevezőt jelentett az üdülés életformájához igazodó tárgyilagos, funkcionális elrendezés. A régió és a tájegység értelmezésére eltérő perspektívák jelentek meg. A regionális szintű koncepciók elsősorban az üdülőterületre fókuszáltak, és az üdülőhelyi építkezésekre kerestek megoldást. A háttértelepülések és ösközségek kérdését ebben az időszakban nem érintették. Ebből adódóan a népi építészet inspirációja is inkább elvontabb, közvetettebb értelmezésekben jelent meg. Míg a modern és üdülőhelyi regionális irányzatok távolságtartóan viszonyultak a népi építészethez, a nemzeti építészet koncepciójában a Balaton-felvidéki mintázatok nem tisztán, hanem különböző tájegységek mintázataival vegyülve jelentek meg. Csak a harmincas évek második felében indultak el azok a kutatások, amelyek a tájegység hagyományos formakincsének dokumentálását és felhasználását célozták. A modern szemlélet fokozatos elterjedése már a háború előtti években érzékelhető volt mind a tematikus publikációk, mind a leközlött épületek terén. A háborút követően azonban új fejezet kezdődött a Balaton fejlesztés történetében, ami az építészeti formálás kérdését is új keretben értelmezte. Bár a korszakot a modern építészet térnyerése jellemezte, mindez nem jelentette a háború előtt kibontakozó irányzatok eredményeinek figyelmen kívül hagyását. A modern szemléletbe integrálva a regionális adottságokhoz igazodó és a népi építészeti mintázatokból inspirálódó szemlélet is tovább élt. A folytonosságot a korszakok közti személyes kapcsolatok is erősítették. Kotsis Iván egyetemi tanárként a háború után színre lépő fiatal generáció számára is meghatározó igazodási pontot jelentett, míg Tóth Kálmán a hatvanas években is részt vett a Balaton-fejlesztésben. A két háború közt kialakuló koncepciók, a Balaton-part építészetének eltérő értelmezései a mai koncepciókra is hatással lehet. Érdekes a tópart kortárs építészeti identitásához a történeti perspektívákat is értelmeznünk, mert ez segíthet a régió építészeti rétegei közti folytonosság kialakítását.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

A hivatkozott irodalom

- Stiller, A. (Ed.), Moravánszky, Á., Fehérváry, Z., Hadik, A., Kún, E., Potzner, F. (2022). *István Medgyaszay: Architekt der ungarischen Moderne*. Műry Salzmann Verlags Gmb.
- Antal, D. (1941). Táj és építészet a Balaton környékén. *Szépművészet*, 2(7), 172–173.
- Bierbauer, V. (1936). Rövid hozzászólás Tóth János I. díjas pályáírásához. *Tér és Forma*, 19(11), 321.
- Bierbauer, V. (1938). Tisztviselői üdülőlház a Balatonon. *Tér és Forma*, 11(7), 209–215.
- Fabinyi, T. (1935). Építkezés a Balaton mentén. *Tér és Forma*, 8(3), 65–66.
- Kaeszy, Gy. (1944). Tanácsok nyaralók berendezéséhez. *Magyar Építőművészet*, (8), 199–200.
- Kiss, T. (1931). Balatoni szállodák. In Dezső, A. (Ed.), *Balaton. A Magyar Mérnök és Építész Egylet értekezletsorozatának anyaga* (pp. 31–33). Tér és Forma (Kiadó).
- Komor, J. (1928). A Balaton népművészete. *Vállalkozók Lapja*, (18), 5.
- Kotsis, I. (1931). Művészet a balatoni építkezésekben. In Dezső, A. (Ed.), *Balaton. A Magyar Mérnök és Építész Egylet értekezletsorozatának anyaga* (pp. 8–10). Tér és Forma (Kiadó).
- Kotsis, I. (1934). A nyaralók építéséről. *Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye*, 68(17–18), 102–106.
- Kotsis, I. (1945). *Épületek és tervek*. Pósa.
- Medgyaszay, I. (1931). A Balaton kultusza és népművészete. In Dezső, A. (Ed.), *Balaton. A Magyar Mérnök és Építész Egylet értekezletsorozatának anyaga* (pp. 27–28). Tér és Forma (Kiadó).
- Möller, K. (1944). Szerkezeti szempontok a balatoni nyaralóépítkezéseknél. *Magyar Építőművészet*, 43(8), 199–200.
- Nemes Á. (1934). Irányelvek a Balaton menti építkezésekhez. *Magyar Mérnök és Építész Egylet Közleménye*, 68(17), 110.
- Nemes, Á. (1935). Hogyan építsünk a Balatonpartján? *Tér és Forma*, 8(3), 69–77.
- Padányi Gulyás, J. (1935). Idegenforgalom és építészet. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közölye*, 69(52), 348–352.
- Prakfalvi, E. (Ed.). (2010). *Kotsis Iván: Életrajzom*. HAP Tervezőiroda Kft., Magyar Építészeti Múzeum.
- Preisich, G., Vadász, M., Révész, Z. (1937). Nyaraló, Balatonföldvár. *Tér és Forma*, 10(1), 20–21.
- Preisich, G. (2009). *Építészeti, városépítészeti pályafutásom története. Lapis angularis VII. Források a Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményéből*. Magyar Építészeti Múzeum.
- Tér és Forma (1936). Pályakérdés: Alkalmazhatók-e a dunántúli magyar népies építészet elemei a balatonmenti nyaralók korszerű meg-tervezésénél? *Tér és Forma*, 9(1), 7.
- Toroczkaí Wigand, E. (1921). *Hogyan építsünk a Balaton partján?* Táltos Kiadó.
- Tóth, J. (1937). Alkalmazhatók-e a dunántúli magyar népi építészet elemei a balatonmenti nyaralók korszerű megtervezésében? *Vasi Szemle*, 6(1–2), 33–48.
- Tóth, K. (1936): *A Balaton vidék népének építészete*. M. Kir. BIB.
- Tóth, K. (1974): A Balaton-vidék népi építészete, népi műemlékei (szerkesztői előszó Mendele Ferenc tanulmányához). In Tóth K. (Ed.), *Balaton monográfia* (pp. 371–382). Panoráma.
- Wettstein, D. (2017). Regionális törekvések a Balaton-parti üdülőtérületek építéstörténetében a két világháború között. *Építés-Építészettudomány*, 45(1–2), 139–171.
- Wettstein, D. (2018). *Regionális stratégiaalkotás a Balaton-part rekreációs célú építészetében (1929–1979)*. Doktori disszertáció. BME Építész-mérnöki Kar Csonka Pál Doktori Iskola.
- Wettstein, D. (2020). Modernizáció és modern építészet a két világháború közötti rekreációs célú építkezésekben. In Veőreös, A. & Horváth, T. (Eds.), *Kortárs építészettörténet V. 100 éves a Bauhaus* (pp. 111–128). Győr-Moson-Sopron Megyei Építész Kamara.
- Wettstein, D. (2021). Resort Architecture in Regional Perceptions: Multiple Aspects of a Region in Iván Kotsis' Design Method for Balaton Lakeshore. *Prostor*, 29(2), 226–237.
- Wettstein, D. (2024). Tájékek Trianon után. Transzferhatások és helyi adottságok a Balaton-part építészetében. In Kardeván, L. G. & Tamáska, M. (Eds.), *Hangsúlyváltások: Genius loci az 1920 előtti és utáni magyar építészetben és irodalomban* (pp. 263–285). Martin Opitz Kiadó.